

ЗА ВРЪЗКАТА ХЪРЦОИ-СЪРТОВЦИ

Мария П. Кърджиева

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Резюме: *Кои особености преобладават днес в етническата характеристика на населението на Провадийския Сърт – тракийски, славянски или прабългарски? Полемика, породена от динамиката в историческата съдба на района, изследователите я водят години наред, като в центъра поставят етнографската група на хърцоите. Наблюденията, направени на терен в съртовските села в периода 2018-2020 показват, че местното население днес не казва, че е наследник на хърцоите, а че са „съртовци“.*

Ключови думи: *население, история, Провадия, Сърт.*

ABOUT THE RELATIONSHIP HURZOI-SURTOVTSI

Maria P. Kardzhieva

Varna Free University "Chernorizets Hrabar"

Abstract: *What features dominate today in the ethnic characteristics of the population of Provadia Surt - Thracian, Slavic or Proto-Bulgarian? Polemics caused by the dynamics of the historical destiny of the area, researchers have been discussing the question for years, placing it in the center the ethnographic group of the Hurzois. The observations made when doing fieldwork in the villages of Surtovo in the period 2018- 2020 show that the local population today does not say that it is the heir of the Hurzois, but that they are "Surts".*

Key words: *population, history, Provadia, Surt.*

Кои особености преобладават днес в етническата характеристика на населението на Сърта – тракийски, славянски или прабългарски? Полемика, породена от динамиката в историческата съдба на района, изследователите я водят години наред, като в центъра поставят етнографската група на *хърцоите*. Наблюденията, направени на терен в съртовските села в периода 2018-2020 показват, че местното население днес не казва, че е наследник на хърцоите, а че са „съртовци“.

Някои етнологии отнасят и *шиковците*¹ към *хърцоите*, така също отъждествяват *полянци* и *хърцои*. От 1990 година в научният оборот се появява тезата за връзката на бог *Хърс* и *хърцоите*.

Валери Стоянов не приема отъждествяването *полянци* и *хърцои*², за него хърцоите са част от полянците, тъй като логиката е да се направи преход от общото към частното, а не обратното или според него хърцоите са локална етнографска група.

Друго обяснение на наименованието *хърцои*, което е резултат от диренията на Йордан Вълчев е, че са приемници на „старата българска вяра“, хора възпротивили се на православно християнство прието от Византия и се свързват с името на сина на княз Борис I – Владимир Расате (Хръсате)³.

Анчо Калоянов разглежда топонимите и антропонимите от типа *Хърс*, „като особено важно доказателство за присъствието на бог *Хърс* в пантеона

¹ Касабов, Й. Шиковци като хърцои в Южна Добруджа. <https://www.etar.org/izdania/nb2012-9-pdf/nb2012-37-50.pdf>, достъпен към 8.07.2020.

² Стоянов, В. Хърцоите и Хърс. Проблеми на етимологизацията и митологизацията на хуманитаристиката. В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 2014.

³ Пак там. с. 201

на старобългарското езичество“⁴, култа към бог Хърс и прави връзка с именуването на етнографската група хърцои с божеското име. В групата от селища с имена с корена „Хърс“ под №7 и №8 са селища в близост до Сърта, а именно: „7. ХЪРСОВО - село Хърсово, Шуменско, принадлежащо към каза Провадия (в същия османски регистър от 1573 г.) Посочването на селище с това име в пределите на Провадийско показва, че днешното село Хърсово, Шуменско, е старо, а не е заселено от пришълци от Хърсово, Разградско, както твърди Димитър Маринов в „Народна вяра и религиозни народни обичаи“ (СБНУ 28, с.290). 8. ХЪРСОВО - село Вресово, Айтоско, споменато през 1636 г. в пътните бележки на поляка Освиецим като *Hirsovo*.“ Данните за тези две селища са открити в пътеписите на Иречек⁵. В своето изложение Калоянов цитира Иван Панчовски, който отбелязва, че „култът към бог Хорс, който бил най-много разпространен сред източните славяни, вероятно ще да е имал поклонници и сред южните славяни“⁶.

Хърс откриваме и в „История на българите“ на Константин Иречек в глава III „Заселване на славяните на Балканския полуостров“: „В „Ходене на Богородица по мъките“, фантастичен апокриф от гръцки произход, който бил преведен на български език преди XII в., се среща една важна прибавка на преводача, именно че езичниците в числото на боговете смятат и хората като Троян, Хърс, Велес и Перун. В друг един апокриф, апокалипсис на св. Апостол (ръкопис от XVI в.), също тъй преведен в България на славянски език, е казано,

⁴ Калоянов, А. Названието на етнографската група хърцои и култа към бог Хърс, <https://liternet.bg/>, достъпен към 8.07.2020.

⁵ Иречек К. Пътувания по България. С., 1974, с. 816.

⁶ Панчовски И. Пантеона на древните славяни и митологията им. С., 1993, с. 54.

че по-рано се покланяли на Перун, Хорс, Дий, Троян и други като на богове...“⁷. От цитата се вижда, че Хърс не е бог, а човек, но повече не се открива. Иречек описва славяните като „*грабителска шайка*“⁸, която населявала Марцианопол на Камчия, в контекста на изследвания район. В развитието на своя труд по отношение бита и нравите на преселилите се славяни той констатира, че славяните различават богове и бесове, нямали идоли както римляните и гърците, нямат и жреци и храмове. И още описва, че християнските проповедници откриват идоли само у полабските славяни и у русите. Висшето божество те наричали Сварог (небе), а негови синове били слънцето и огъня. Тук Иречек споменава интересен факт открит в народно-поетичното творчество на българите, за брака на мома Деница със слънцето. Слънцето се наричало още Дажд-бог или Хърс.⁹

Етнографски изследвания и краеведски извори, както и цитираните автори в текста на изложението, започват развитието на тезите си с констатациите на Любомир Милетич за значение на името хърцой - „*собствено название*“, което в по-ново време „*придобило статут на подигравателно прозвище*“, че населението в Провадийска околия, в частност съртовските села се „*указва старовремско и все хърцойско, с малки изключения гдето има балканджии...*“¹⁰, като в описанията си включва селата с преобладаващо българско население.

⁷ Иречек, К. История на българите. Изд. Корени, С., 1999, с. 86.

⁸ Пак там, с.99.

⁹ Пак там, с.109.

¹⁰ Милетич, Л. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902.

били ,б'лодр'шк'овци'. Балканджит' минават' за по-раз-
вити хора и по-силни въ економично отношение, и т'б
малко съ насм'шка тукъ-там'б се отнасят' къмъ зава-
ренит'б ,вехти' или ,ерлии' б'лгари, които си имат' и
едно доста загатно име ,х'ърц'ой' или ,ърц'ой' (единств.
х'ърц'ой, м'ж. р., х'ърц'ойка ж. р.) У балканджит'б и граж-
данит'б ,х'ърц'ой' се схваща съ значение на: „простъ
чов'къ“ „простъ селачанинъ“ „дебелагъ“ и пр., и въ та-
къвъ смисълъ често се употр'б'я: „остави го, бре, тозъ
х'ърц'ой!“ , именно досущъ т'бй, както се употр'б'я въ за-
падна Б'лгария името шоп'ъ. Ала както тази дума
не ще да има нищо общо съ обидното значение, което и
се придава сега, така е именно и съ думата х'ърц'ой,
защото самото старо население се нарича съ това име.

Автентичен текст от стр. 26 Милетич, Л.

Старото б'лгарско население в Североизточна Б'лгария. С., 1902.

В изследване на Б'лгарска академия на науките (проведено в периода 1973-1977 г.), свързано с бита и културата на капанците в Разградско са включени и четири х'ърц'ойски села, които влизат в пределите на този район – Костанденец, Тетово, Юпер и Х'ърсово. По-подробно са изследвани първите три, като събраната информация от тях е използвана за „съпоставителен анализ“¹¹. Днес в селата населението се е запазило х'ърц'ойско „капсулирано е и не е изследвано обстойно“, според етнографа Даниела Георгиева¹² – зам. директор на Историческия музей в град Разград.

От казаното дотук може да се обобщи, че х'ърцоите са старо мизийско население, възможна е връзката със славянския бог Х'ърс, която не се прекъсва

¹¹ БАН. Капанците. Изд. на Б'лгарска академия на науките, С., 1985.

¹² Разговор-беседа с Даниела Георгиева проведена октомври 2020 година.

от сина на цар Борис I, Расате (Хръсате). Поминъкът на хърцоите, свързан с полето им дава името полянци, още местни – „ерлии“. Преселването на балканджиите в равните части на България и срещата им с хърцоите явно довежда и до подигравателното значение свързано с „паток или глупак“.^{13 14} Доказателство за етимологичното развитие на названието на етносната група хърцои, са и историческите събития описани в изложението на представения текст.

Това обобщение отваря още един въпрос – в какво се състои връзката хърцои-славяни-прабългари?

Научно обосноваване на взаимовръзката на този етнически триъгълник, се открива в Сборник с материали за Разград и Разградско от 1977 година в доклад на проф. Иван Коев¹⁵. В него той представя етногенетични аспекти в бита и културата на старото българско население „хърцои“ и „капанци“. Говорейки за тях, за осветляването на тяхната етническа същина, се откриват два от основните субстрата при формирането на българския етнос, а именно славяни и прабългари. Проф. Коев констатира, че в изследванията посветени на образуването на Първата българска държава не се обръща внимание на езика, като средство за сродяване на мизийските славяни и прабългарите на Исперих. V-VII век Испериховите прабългари, които са били значително по-малко от седемте местни източнославянски племена, създават смесени бракове. Тук проф. Коев цитира византийският хронист Теофан, който отбелязва, че VI век част от северите и поляните се разселват в Мизия и запазват името си. Те са дунавски славяни, името им съществува в българския си облик полянци и включва северите в своите

¹³ Младенов Ст. История на българския език. С., 1979, с. 210.

¹⁴ Български диалектен атлас. т. 2. Североизточна България, с. 17.

¹⁵ Коев, И. Етногенетични аспекти в бита и културата на старото българско население „хърцои“ и „капанци“ в Разградски окръг. В: Сборник с материали за Разград и Разградско, Разград, 1977.

граница от Мизия до Черно море. В тези граници влиза и районът на Сърта. За славянския етноним полянци и прабългарският хърцои, констатациите на проф. Коев са изключително важни и неоткрити във вече цитираните изследователи. Чрез чувашкия език той разкрива, че коренът „хыр-“ на това наименование означава „поле“. Към него включва прабългарски тюркски термин „сой“ (род, потекло) и получава „полянци“ или население на полето.

Очевидно, хората в съртовските села носят в себе белезите на хърцоите, както отбелязва Любомир Милетич, изследвайки населението и говорите по тези места (преди 1902 г.). Миграционните процеси вследствие поредицата руско-турски войни пренарежда етнографската карта на България или по-точно променя етническите характеристики на географски определената етническа група. Това се случва и в съртовските села. Наследници на съртовци, днес могат да се открият в Молдова, в Бесарабия, в с. Калипетрово (Добруджа), наричани „шиковци“¹⁶. Според Донка Съботинова преселниците от съртовските села, Тракия, Източния Балкан, заедно със старото местно население гребенци *„определят етнографския облик на Добруджа“*¹⁷ след 30-те години на XIX век. По същата причина – войните, както и търсенето на земя за обработка, в селата

¹⁶ Касабов, Й. Шиковци като хърцои в Южна Добруджа. <https://www.etar.org/izdania/nb2012-9-pdf/nb2012-37-50.pdf>, достъпен към 24.07.2020.

¹⁷ Съботинова, Д. Към въпроса за общобългарското единство на традиционната култура в Добруджа. В: Юбилеен сборник „100 години Исторически музей Силистра“, Силистра, 2002.

на Сърта се заселват балканджий¹⁸ ¹⁹. Показателен и емоционален е текстът в труда на етнографа Милена Драгнева, който съдържа конкретни данни: *„Днешните демографски промени, които се наблюдават в района не са прецедент. Миграционни процеси на изселване и заселване в Провадийско протичат през целия деветнадесети век. Можем ли днес да си представим как за няколко денонощия в едно село се вдигат почти 80 семейства и тръгват за Русия. Това е една цяла махала. Такива случаи се срещат в десетки села по време на руско-турските войни от 1806-1812, 1828-1829 и Кримската от 1853-1856. Хиляди провадийски бежанци пренасят на север от Дунав заедно със своята покъщнина и своите песни, обичаи, вярвания, бит и традиции. Ето защо и днес,*

¹⁸ Чолаков, Р. Защо балканджий избрах равнината. В: Народна култура на балканджиите-том седми, Габрово, 2007.

„Шиковците са преселници от Провадийските села Равна и Кривня и се заселват в Калипетрово непосредствено след войните от 1812 г. и Кочина (Проф. Иширково) ок. 1882–1884 г. ...

Руско-турската война (1806–1812 г.) дава поредните надежди на българското население за освобождаване от чуждата власт. Но към 1810 г. руските войски се изтеглят от татък Дунав и с това угасва и последната искрица за оцеляване и спасение. Пред погледа на българите се появяват картините на събитията след края на предишните войни, когато българското население е оставено само на съдбата си. В рода на Никола Касабов се взема решение за тотално изселване от родните места в Родопите. По пътя си виждат изоставени и опожарени махали и села. Картина на ужаса всява в сърцата на бежанците непреодолима болка към родния дом. Запътват се към “Молдовата”! В късната есен достигат до с. Кривня (Провадийско). Изнемоциял от негодите по пътя, керванът спира да си почине. Никола Касабов, виждайки, че една част от селото не е опожарена, решава да се установи тук. Част от другите родове се отправят към съседното с. Равна, а Папазовите – към с. Черковна. Останалите от кервана продължават на север към неизвестното, но жадувано добро. Касабови се настаняват в т.нар. Бейска махала в югоизточната част на с. Кривня. По късно в тази махала се заселват и няколко семейства, пръснати дотогава из планината и горите на областта, както и завърналите се седем-осем семейства от Северна Добруджа кривнечани.“

¹⁹ Петрова, Л., Колева, С. Преселници от село Етъра, от Габровско и други райони на Централна Стара планина във Варненския край. В: Народна култура на балканджиите-том седми, Габрово, 2007.

„А в с. Градинарово, Провадийско през 1873 г. се заселват няколко семейства от с. Бичкия, Габровско и от с. Игнатовци, Дряновско.“

*две столетия по-късно специалисти търсят и откриват жива връзка в езика, шевницата и обичаите между села разделени от стотици километри. От една страна Кривня, Равна, Черковна, Градинарово, Неново, Косово, Марково, и от друга, украинските села Криничне, Озерное, Червеноармейское, Червоное и др.*²⁰

Направеният анализ на историографски писмени артефакти, логично води към обобщението, че връзката между хърцои и съртовци е в поминъка – земята майка. Нейните корени оживяват, чрез битието и традициите на населението, било то коренно, преселено или асимилирано.

В заключение може да се каже, че всеки автор се опитва да внуши своята истина, но тя всъщност е една от древни времена. Районът на Провадийския Сърт в историческата си съдба не се отличава коренно, от историята на други райони в България. Да, съществуват някои локални особености, като например различни етнoсни групи оставили своите следи, материални и духовни, но населението днес се именува „съртовци“, потомци на траки, славяни, прабългари, хърцои, Богове. Дали е така? Това го знае само „любомъдрената история“²¹, както казва академик Георги Марков или мъдрият човек, който чете историята.

Използвана литература:

1. БАН. Капанците. Изд. на Българска академия на науките, С., 1985.
2. Български диалектен атлас. т. 2. Североизточна България, с. 17.
3. Драгнева, М. Празници и обичаи от Провадийско. Изд. Славена, В., 2015. с. 9.

²⁰ Драгнева, М. Празници и обичаи от Провадийско. Изд. Славена, В., 2015.

²¹ Марков, Г. Любомъдрие на историята. Изд. „Захари Стоянов“, С., 2016.

4. Иречек К. Пътувания по България. С., 1974.
5. Иречек, К. История на българите. Изд. Корени, С., 1999.
6. Калоянов, А. Названието на етнографската група хърцои и култа към бог Хърс, <https://liternet.bg/>, достъпен към 8.07.2020.
7. Касабов, Й. Шиковци като хърцои в Южна Добруджа. <https://www.etar.org/izdania/nb2012-9-pdf/nb2012-37-50.pdf>, достъпен към 8.07.2020.
8. Коев, И. Етногенетични аспекти в бита и културата на старото българско население „хърцои“ и „капанци“ в Разградски окръг. В: Сборник с материали за Разград и Разградско, Разград, 1977.
9. Марков, Г. Любомъдрие на историята. Изд. „Захари Стоянов“, С., 2016.
10. Милетич, Л. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902.
11. Младенов Ст. История на българския език. С., 1979.
12. Панчовски, И. Пантеона на древните славяни и митологията им. С., 1993.
13. Петрова, Л., Колева, С. Преселници от село Етъра, от Габровско и други райони на Централна Стара планина във Варненския край. В: Народна култура на балканджиите-том седми, Габрово, 2007.
14. Стоянов, В. Хърцоите и Хърс. Проблеми на етимологизацията и митологизацията на хуманитаристиката. В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, Велико Търново, 2014.

15. Съботинова, Д. Към въпроса за общобългарското единство на традиционната култура в Добруджа. В: Юбилеен сборник „100 години Исторически музей Силистра“, Силистра, 2002.

16. Чолаков, Р. Защо балканджии избраха равнината. В: Народна култура на балканджиите-том седми, Габрово, 2007.

АВТОР

доц. д-р Мария Петрова Кърджиева

ВСУ „Черноризец Храбър“, катедра „Изкуства“

GSM 0887 20 75 72

// E-mail: mariya.kardzhieva@vfu.bg